

УДК-338.242.2

С. В. Васильєв,

к. е. н., доцент кафедри економіки,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-4388-4091

О. О. Масляєва,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0001-5703-4680

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.5—6.103

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АНТИКРИЗОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

S. Vasil'ev,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics,

Dnipro State Agrarian and Economic University

O. Masliaieva,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department

of Economics, Dnipro State Agrarian and Economic University

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF FORMATION OF ANTI-CRISIS ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Статтю присвячено висвітленню теоретичних аспектів формування антикризової діяльності агропромислових підприємств в умовах нестабільності зовнішнього середовища.

Проведений аналіз підходів до визначення сутності поняття "криза" як суспільно-економічного явища і поняття "криза підприємства", яке охоплює різні сторони у функціонуванні підприємства, від простих проблем через різні конфлікти до його банкрутства.

Визначено чинники найбільшого впливу на формування кризових явищ на підприємствах аграрно-промислового комплексу, серед яких можна виділити чинники, що зумовлюють вплив на мікрорівні і чинники, що зумовлюють вплив на макрорівні.

Сформовано складові стійкого економічного стану агропромислових підприємств, що пов'язані з цілеспрямованим комплексним підходом управління, системою контролю господарських процесів на підприємстві та комплексом організаційного, методичного та інформаційного забезпечення стану підприємств.

Встановлено, що для забезпечення сталої діяльності і розвитку агропромислових підприємств потрібно використовувати аналіз, прогнозування та планування їх діяльності, що забезпечать не лише формування подальшої перспективи розвитку, а й можливості попередити кризу, запобігти її поглибленню та не допустити банкрутства.

The article is devoted to the coverage of theoretical aspects of the formation of anti-crisis activity of agro-industrial enterprises in conditions of environmental instability. Considerable attention in the research process is devoted to the problem of finding a new paradigm of functioning of agro-industrial enterprises and solving problematic issues of their anti-crisis activity.

An analysis of approaches to defining the essence of the concept of "crisis" as a socio-economic phenomenon and the concept of "crisis of the enterprise", which covers various aspects of the enterprise, from simple problems through various conflicts to its bankruptcy. This allowed us to identify two points of view on the nature of the crisis of the enterprise. On the one hand, the crisis is uncertainty, which can lead to a deterioration of the parameters of the enterprise until its bankruptcy, and on the other — is a form of progress, the development of the system, which contributes to its improvement.

The factors of the greatest influence on the formation of crisis phenomena at the enterprises of the agro-industrial complex are determined, among which we can distinguish the factors that determine the impact at the micro level and the factors that determine the impact at the macro level. It is established that the consequences of this number of negative factors can not be eliminated in enterprises only through self-regulation, so it requires anti-crisis management decisions.

The components of the stable economic condition of agro-industrial enterprises are formed, which are connected with the purposeful complex approach of management, the system of control of economic processes at the enterprise and the complex of organizational, methodical and information support of the state of enterprises.

It is established that to ensure sustainable operation and development of agro-industrial enterprises it is necessary to use analysis, forecasting and planning of their activities, which will provide not only the formation of further development prospects, but also opportunities to prevent crisis, prevent its deepening and prevent bankruptcy.

Ключові слова: криза, криза підприємства, кризова ситуація, антикризова діяльність, агропромислові підприємства.

Key words: crisis, enterprise crisis, crisis situation, anti-crisis activity, agro-industrial enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах формування та нестабільного розвитку економіки України, значний інтерес для дослідження становить проблема пошуку нової парадигми функціонування підприємств і вирішення проблемних питань їх антикризової діяльності. Аналіз наукових досліджень свідчить, що підприємства по різному реагують на виникнення кризових явищ. Ті, що визначають кризову ситуацію на початку її виникнення та розвитку і починають своєчасно здійснювати ефективну антикризову діяльність, то вони за відносно короткий час виходять з кризового стану, тоді як інші підприємства, які своєчасно не реагують на появу кризових явищ, доходять до банкрутства, і в подальшому їх навіть може чекати ліквідація.

Для забезпечення сталої діяльності і розвитку агропромислових підприємств потрібно використовувати аналіз, прогнозування та планування їх діяльності, що забезпечать не лише формування подальшої перспективи розвитку, а й можливості попередити кризу, запобігти її поглибленню та не допустити банкрутства. Вищезазначене зумовлює актуальність і практичну значимість обґрунтування теоретичних аспектів розроблення та пошук заходів антикризового управління для агропромислових підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Упродовж останніх років чинник кризи здійснює важливий вплив на діяльність підприємств переважної більшості галузей національної економіки. Елементи економічної кризи на мікроекономічному рівні знаходять прояв насамперед у масовій збитковості та низькій рентабельності підприємств і фірм, цінових та структурних диспропорціях, недостатньому рівні конкурентоспроможності, неплатоспроможності, незбалансованості відтворювальних

процесів та ін. Особливо це стосується функціонування агропромислових підприємств. Вказані факти актуалізують питання щодо організації протидії кризовим явищам шляхом створення дієвих механізмів антикризової діяльності підприємств. Це, своєю чергою, потребує поглибленого наукового дослідження своєчасної діагностики рівня та причин кризового стану, а також розроблення й реалізації ефективних заходів антикризової діяльності агропромислових підприємств.

Досить широкий спектр поглядів щодо сутності кризи представлений у класичних працях представників світової наукової думки: І. Ансоффа, П. Друкера, Дж. Кейнса, М. Мескона, Й. Шумпетера, М. Фрідмена. Серед українських економістів, які досліджували й досліджують дану проблему, варто відзначити перш за все таких учених, як О.В. Березіна, В.О. Василенка, А.С. Гальчинського, С.М. Іванюти, М.Д. Кондратьєва, Л.О. Лігоненко, О.Й. Пасхавера, М.І. Туган-Барановського, А.Д. Чернявського, З.Є Шершньової. Разом з тим питання цього наукового напрямку залишаються ще недостатньо вивченими і потребують подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних засад формування антикризової діяльності агропромислових підприємств та розробка комплексу заходів, що дозволить забезпечити їх сталий економічний розвиток.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз підходів до трактування категорії "криза", показав, що автори визначають його з різних точок зору, які доповнюють одна одну та розширюють її сутність.

Серед фахівців на сьогодні немає єдиного підходу як щодо тлумачення сутності кризи, так і щодо змісту антикризової діяльності

підприємств. Цей термін походить від грецького "krisis" — переломний момент, період загострення протиріч, рішення з якого-небудь питання чи в сумнівній ситуації, вирок [1, с. 8]. Тобто криза — це надскладне становище, запад, загострення ситуації. Вона може бути економічною, політичною, урядовою, енергетичною, соціальною тощо. В контексті дослідження "економічна криза — різке погіршення економічного стану країни, що знаходить свій прояв у значному скороченні обсягів виробництва внаслідок перевищення пропозиції товарів над їх платоспроможним попитом, зростанні безробіття, економічних банкрутствах, зниженні реальних доходів і в цілому добробуту населення тощо" [5, с. 335—336]. Проф. З.Є. Шершньова наводить наступне визначення: "Криза — загальна універсальна фаза будь-якого циклу, період порушення рівноваги" [14, с. 149].

Вагомий внесок до теорії циклів і кризових явищ зробив відомий український вчений М.І. Туган-Барановський. Принципово новим у його дослідженні є аналіз механізму виникнення кризи. Учений пов'язував виникнення криз із порушенням пропорційності розвитку виробництва й перетворенням часткового перевиробництва на загальне, що знаходить прояв у ціноутворенні всіх товарів на ринку або їх основної маси.

Послідовником М.І. Туган-Барановського був економіст-аграрник професор М.Д. Кондратьєв, який розробив теорію економічних циклів, відому як теорія довгих хвиль. Він уважав, що існують великі цикли розвитку промисловості й сільського господарства тривалістю 48—55 років і цикли тривалістю 7—11 років. Кожний з великих циклів складається з висхідної та низхідної хвиль. Перша хвиля характеризується пожвавленням і піднесенням промисловості й сільського господарства, друга — спаданням. Малі цикли вписуються у великі цикли. При цьому характер малого циклу залежить від того, на яку хвилю великого він припадає: якщо на висхідну, то спостерігається посилення ефекту економічного піднесення та ослаблення кризових явищ; якщо ж на низхідну, то криза й депресія підсилюються, а пожвавлення виробництва та піднесення послаблюються [8, с. 224—226].

Якщо дослідження природи криз на макрорівні має тривалу історію, то поняття "криза підприємства" є доволі новим для вітчизняної науки. З огляду на це в сучасній економічній літературі поняття "криза підприємства" трактується досить неоднозначно та охоплює різні

сторони у функціонуванні підприємства — від простих проблем через різні конфлікти до його банкрутства.

У доволі великій кількості визначень підкреслюється руйнівна роль кризи на мікрорівні. За статистичними даними щорічно 10—20% малих підприємств потрапляють у кризові ситуації, близько 10% цих підприємств припиняють діяльність [12, с. 4]. В даному випадку криза трактується як:

— переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування. Основна особливість кризи полягає в тому, що вона загрожує руйнацією системи (частково або повністю) [12, с. 5];

— загострення протиріч у соціально-економічній системі підприємства, що загрожує її існуванню в навколишньому середовищі [10];

— одна з найважчих форм порушення фінансової рівноваги підприємства, яка відображає суперечності між фактичним станом його фінансового потенціалу й необхідним обсягом фінансових потреб, що виникають упродовж його життєвого циклу під впливом різноманітних факторів, і є джерелом найнебезпечніших потенційних загроз його функціонуванню [3];

— хронічна неплатоспроможність та в цілому незадовільний фінансовий стан, що як наслідок призводить до банкрутства та подальшої ліквідації підприємства [9];

— крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі [4, с. 12].

На противагу наведеним визначенням, кризу розглядають також і з позитивного боку. Так на думку проф. А. Гальчинського "криза — невід'ємний атрибут утвердження нового, вона стимулює нове, перспективне, розчищає для цього шлях, створює для цього необхідне підґрунтя" [6, с. 8]. Кризи несуть у собі потенціал змін та є для підприємницьких структур основою для навчання; кризова ситуація характеризується різким переломом у діяльності організації, наслідки якого можна виміряти (соціальні конфлікти, падіння курсу акцій, скорочення продажу тощо), і сумнівами щодо структурних складових, які змушують учасників переглядати бачення структури підприємства. У такому плані криза відкриває те, що за нормальних умов невидиме, і може підвищити ефективність організації, приводячи в рух трансформаційні сили, які сприяють еволюції [1, с. 14].

Таким чином, криза є однією зі стадій циклу життєдіяльності підприємства, подолання якої дає змогу забезпечити його подальший розвиток. За такого підходу до кризи слід відноситися просто як до констатації факту. За певних умов криза надає нові можливості для подальшого розвитку.

Ставлення до факту кризи як до будь-якого іншого, дає в розумінні, що це складний і непередбачуваний час, який може означати для вас і вашого бізнесу крах або вихід із скрутної ситуації переможцем. Тому оцінюючи такий тимчасовий несприятливий стан, можна стверджувати, що криза — це не обов'язково зло, а ще і майбутні можливості.

Підбиваючи проміжні підсумки проведеного дослідження, можна виділити дві точки зору на природу кризи підприємства. З одного боку, криза є невизначеністю, що може призвести до погіршення параметрів функціонування підприємства аж до його банкрутства, а з іншого — формою поступального руху, розвитку системи, яка сприяє її вдосконаленню.

Агропромислове підприємство є відкритою системою, тому передусім залежить від факторів зовнішнього середовища та взаємодіє з ним, а по-друге, має внутрішній потенціал, для реалізації своїх можливостей. Зовнішнє та внутрішнє середовище тісно взаємопов'язані, оскільки підприємство створює внутрішні можливості під впливом та з урахуванням факторів зовнішнього середовища, але водночас підприємство пристосовується до зовнішнього середовища за допомогою чинників внутрішнього середовища [11, с. 108].

Отже, в умовах ринкової економіки підприємства постійно стикаються з високим ступенем невизначеності розвитку подій і такими самими несподіваними впливами зовнішнього середовища на них. У цьому плані, все більшого значення набуває своєчасна діагностика причин виникнення майбутньої кризової ситуації.

Стабільний розвиток агропромислових підприємств можливий за умови захищеності суб'єктів діяльності на всіх етапах його існування, а також залежить від впливу багатьох чинників. Вони є специфічними для кожного суб'єк-

Рис. 1. Чинники, які зумовлюють виникнення кризи на підприємстві

та господарювання, діють системно, посилюючи при цьому негативний вплив на діяльність підприємства. Залежно від факторів виникнення, кризи бувають об'єктивними (закономірними), спричиненими зміною фаз життєвого циклу підприємства, а також ситуаційними, зумовленими дією зовнішніх і внутрішніх обставин.

Як свідчить інформація з рисунку 1, криза виникає у разі дії низки чинників як економічного, так і організаційного та соціального характеру.

Нами виділено ті чинники, які, за нашим переконанням, мають найбільший вплив на формування кризових явищ на підприємствах агропромислового комплексу, серед яких можна виділити чинники, що зумовлюють вплив на мікрорівні і чинники, що зумовлюють вплив на макрорівні.

Вплив чинників різного характеру зумовлює формування явищ, які негативно впливають на діяльність суб'єктів господарської діяльності. Агропромислові підприємства, як і підприємства інших галузей іноді не здатні самостійно долати такі наслідки негативного впливу і зазвичай потребують зовнішнього втручання. До особливостей діяльності підприємств агропромислового комплексу додається також і несприятливий вплив погодно-кліматичних умов, від яких значною мірою залежать кінцеві ре-

зультати господарювання. Наслідки дії зазначеної кількості чинників негативного впливу не можуть бути усунені на підприємствах тільки шляхом саморегуляції, отже, це вимагає прийняття управлінських рішень.

Отже, можна зробити висновок, що кризи несуть у собі потенціал змін, оскільки кризове явище дозволяє підприємствам навчитися та мобілізувати зусилля, спрямовані на зміни. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що криза підприємства — це широкомасштабна, непередбачена і переломна подія, яка може призвести як до негативних наслідків у господарській діяльності, так і до позитивних наслідків, що підвищують ефективність його діяльності, приводячи в дію трансформаційні сили, що сприяють його еволюції.

Для будь-якої ефективної діяльності агропромислового підприємства вирішальне значення має комплексний підхід заходів, що дозволить до формування стійкого економічного стану агропромислових підприємств (рис. 2).

Отже, формування стійкого економічного стану агропромислових підприємств пов'язані з цілеспрямованим комплексним підходом управління, системою контролю господарських процесів на підприємстві та комплексом організаційного, методичного та інформаційного забезпечення стану підприємств. Складові стійкого економічного стану повинні бути сформовані на основі центрів відповідальності, які створюються в межах єдиної організаційної структури підприємства. Беззаперечну роль відіграє система контролю, яка реалізується через ефективне оперативне управління шляхом порівняння планових та фактичних показників, виявлення відхилень між ними, визначення їх причин і використання управлінських дій з метою нормалізації діяльності.

ВИСНОВКИ

Наявність проблем економічного розвитку в країні викликає необхідність розробки комплексу заходів антикризової діяльності в умовах негативного впливу нестабільного зовнішнього середовища на підприємства України.

Рис. 2. Формування стійкого економічного стану агропромислових підприємств

При чому антикризова діяльність повинна здійснюватися постійно, як підсистема загального функціонування агропромислових підприємств.

Дослідивши теоретичні аспекти антикризової діяльності агропромислових підприємств, наведемо основні завдання її здійснення:

- виконання постійного моніторингу як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства;
- розробка заходів зниження зовнішньої вразливості соціально-економічної системи підприємства;
- прогнозування перспективи виникнення кризи на підприємстві;
- посилення внутрішньої гнучкості управління підприємством в умовах кризових ситуацій;
- розробка та опрацювання випереджувальних планів відносно методів управління у кризових ситуаціях;
- термінове введення запланованих практичних антикризових заходів при виникненні кризової ситуації;
- керівництво процесом виходу підприємства з кризи та ліквідація понесених збитків.

Також, на нашу думку, для ефективного розвитку агропромислового комплексу держава має створити умови для паритетних відносин аграрного сектору з іншими галузями національної економіки. Запровадження такого заходу дозволить сформулювати організаційно-економічні умови для комплексного розвитку сільських територій, що дозволить послабити конкурентний тиск суб'єктів великого бізнесу на інших суб'єктів аграрного ринку та заохочуватиме останніх до збільшення обсягів діяльності.

Література:

1. Антикризисное корпоративное управление: теоретичні та прикладні аспекти / С.С. Гасанов, А.М. Штангрет, Я.В. Котляревський та ін. — К.: ДННУ "Акад. фін. управління", 2012. — 301 с.
2. Березін О.В., Животенко В.О. Антикризисное управление аграрными предприятиями: теория та механизмы реализации: монографія. — Полтава: "Дивосвіт", 2014. — 188 с.
3. Бланк И.А. Финансовая стратегия предприятия: учебник / И.А. Бланк. — К.: Эльга: Ника-Центр, 2004. — 720 с.
4. Василенко В.О. Антикризисное управление предприятием: навч. посібник. — Київ: ЦУЛ, 2003. — 504 с.
5. Васильев С.В. Политическая экономия: практикум: навчальний посібник / С.В. Васильев, І.І. Вініченко, В.О. Олексюк. — Донецьк: Юго-Восток, 2012. — 460 с.
6. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку / А.С. Гальчинський. — К.: АДЕФ-Україна, 2009. — 392 с.
7. Іванюта С.М. Антикризисное управление. Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 288 с.
8. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев; отв. ред. Л.И. Абалкин. — М.: Экономика, 1989. — 526 с.
9. Корецька С.О. Проблеми побудови ліквідаційного балансу підприємства-банкрута та шляхи їх вирішення / С.О. Корецька // Ефективна економіка. — 2011. — № 11 [Електронний ресурс]. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=760>
10. Лігоненко Л.О. Антикризисное управление предприятием: підручник / Л.О. Лігоненко. — К.: КНТЕУ, 2005. — 824 с.
11. Масляева О.О., Ганзюр І.О. Формування організаційно-економічних відносин в агропромислових підприємствах / О.О. Масляева, І.О. Ганзюр // Агросвіт. — 2020. — № 4. — С. 105—108.
12. Чернявський А.Д. Антикризисное управление предприятием: навч. посіб. / А.Д. Чернявський. — К.: МАУП, 2006. — 256 с.
13. Черпак А.Є. Ефективність корпоративного управління в цільових моделях власників корпоративного капіталу та інших стейкхолдерів / А.Є. Черпак, З.Є. Шершньова // Бізнес Інформ. — 2015. — № 6. — С. 215—222.
14. Шершньова З.Є. Антикризисное управление предприятием: навч. посібник / З.Є. Шершньова, В.М. Багацький, Н.Д. Гетманцева; за заг. ред. З.Є. Шершньової. — К.: КНЕУ, 2007. — 680 с.

References:

1. Gasanov, S.S. Shangret, A.M. and Kotlyarevskiy, Ya.V. (2012), Antykrizivne korporativne upravlinnia: teoretichni ta prukladni aspekty [Anti-crisis corporate governance: theoretical and applied aspects], DNNY "Akad. fin. upravlinnia", Kyiv, Ukraine.
 2. Berezin, O.V. and Zhivotenko, V.O. (2014), Antykrizivne upravlinnia ahrarnymi pidpriemstvami: teoriya ta mekhanizmy realizatsiyi [Crisis management of agricultural enterprises: theory and implementation mechanisms], Dyvosvit, Poltava, Ukraine.
 3. Blank, I.A. (2004), Finansovaia stratehiya predpriyatiya [Financial strategy of the enterprise], Nika-Tsentr, Kyiv, Ukraine.
 4. Vasilenko, V.O. (2003), Antykrizivne upravlinnya pidpriemstvom [Crisis management of the enterprise], TSUL, Kyiv, Ukraine.
 5. Vasil'ev, S.V. Vinichenko, I.I. and Oleksuk, V.O. (2012), Politychna ekonomiya [Political economy: a workshop], Yuhu-Vostok, Donets'k, Ukraine.
 6. Hal'chyn's'kyu, A.S. (2009), Kryza i tsykly svitovoho rozvytku [Crisis and cycles of world development], ADEF, Kyiv, Ukraine.
 7. Ivaniuta, S.M. (2007), Antykrizivne upravlinnia [Crisis management], TSUL, Kyiv, Ukraine.
 8. Kondrat'yev, N.D. (1989), Problemy ekonomicheskoy dinamiki [Problems of economic dynamics], Ekonomika, Moscow, Russia.
 9. Korets'ka, S.O. (2011), "Problems of construction of liquidation balance of the bankrupt enterprise and ways of their decision", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=760> (Accessed 21 February 2021).
 10. Lihonenko, L.O. (2005), Antykrizivne upravlinnia pidpriemstvom [Crisis management of the enterprise], KNTEU, Kyiv, Ukraine.
 11. Masliaieva, O.O and Hanzhur, I.O. (2020), "Formation of organizational and economic relations in agro-industrial enterprises", Ahrosvit, vol. 4. pp. 105—108.
 12. Cherniavs'kyj, A.D. (2006), Antykrizivne upravlinnia pidpriemstvom [Crisis management of the enterprise], MAUP, Kyiv, Ukraine.
 13. Cherpak, A.Ye. and Shershyn'ova, Z.Ye. (2015), "The effectiveness of corporate governance in the target models of corporate capital owners and other stakeholders", Biznes Inform, vol. 6, pp. 215—222.
 14. Shershyn'ova, Z.Ye. Bahats'kyj, V.M. and Hetmantseva, N.D. (2007), Antykrizivne upravlinnia pidpriemstvom [Crisis management of the enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 18.03.2021 р.*